

Dwang en overtuiging

Het communistisch systeem onder Stalin, 1928 – 1953

Hoofdvragen:

Wat hield het communistisch systeem onder Stalin in?

Hoe groot was de invloed van dit systeem op het leven van de Sovjetbevolking?

• Verantwoording

Het Centraal Examen thema 2002 voor leerlingen op vbo of mavo geeft zicht op de ontwikkeling en de werking van het communisme in de periode 1928 -1953 waarin Stalin als alleenheerser de Sovjetunie leidde. Het confronteert de leerlingen met aspecten van een totalitair systeem.

Hiermee wordt voldaan aan de opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen een thema te ontwikkelen rond het verschijnsel totalitair systeem. Voor de laatste keer vormt een subdomein in de examenprogramma's voor havo en vwo het uitgangspunt. Vanaf 2003 kent het vmbo een eigen examenprogramma. Gelet op het vigerende examenprogramma vbo/mavo is het niet noodzakelijk alle specificaties in het genoemde domein voor vbo/mavo uit te werken.

Dit thema loopt deels parallel aan het thema voor de leerlingen op havo en vwo, maar kent ook eigen vragen en antwoorden. De vergelijking tussen het communistische systeem onder Stalin en onder Breznev is voor vbo en voor mavo achterwege gelaten. Door het thema in tijd en omvang te beperken hebben leerlingen meer tijd zich in te leven in de werking van een totalitair systeem, om daarna de betekenis ervan te kunnen verwoorden. Er is ruimte voor een verkenning van het communistische systeem in de periode 1941-1945 en in de laatste acht levensjaren van Stalin.

De twee hoofdvragen en bijbehorende deelvragen nodigen uit tot het verwerven van kennis en tot het maken van een eenvoudige afweging. Het communistisch systeem onder Stalin was geen statisch systeem maar een systeem in ontwikkeling. Een aantal deelvragen levert verklaringen voor deze ontwikkeling op. In het bijzonder gaat de aandacht uit naar de positie van de boeren, de positie van partijleden en de opvoeding van de zogenaamde 'nieuwe Sovjetmens'. De betreffende hoofdstukken lenen zich in het bijzonder voor het maken van de genoemde afweging.

Daar waar nodig wordt aandacht besteed aan de specifieke uitwerking van het communistische systeem op de sekse-

verhoudingen. Daar wordt in het woordgebruik ook een sekseonderscheid gemaakt. Elders worden neutrale termen of begrippen, zoals bijvoorbeeld Sovjetburgers, gehanteerd.

Hoofdstuk 1 bevat een historisch kader met de vereiste basiskennis. In dit historische kader worden ook het land en de samenleving waar het thema 'zich afspeelt' geïntroduceerd. Gegevens uit dit kader worden in principe alleen in samenhang met gegevens uit de andere hoofdstukken bevraagd.

De historische begrippen en namen zijn in de tekst vet aangegeven. Ze kunnen in het Centraal Examen afzonderlijk worden getoetst. In het historische kader is een aantal begrippen en namen vet gedrukt. Ze maken deel uit van de stofomschrijving; ze keren in de andere hoofdstukken terug.

Hoofdstuk 1 **Historisch kader**

Het Russische rijk rond 1900

Rond 1900 was Rusland het grootste land in de wereld. Vanaf de grens met het Duitse rijk in Europa tot aan de Stille Oceaan in Azië bedroeg de afstand 14.500 km. In dit uitgestrekte rijk woonden vele volken. Ieder volk bezat zijn eigen taal en cultuur. 43% van alle inwoners waren Russen. De meeste Russen woonden in dorpen; de dorpelingen handelden naar eeuwenoude gebruiken en gewoonten. De Russen voelden zich door godsdienst, gebruiken en taal verbonden.

Het Russische rijk werd in 1900 bestuurd door tsaar Nicolaas II. Zijn macht rustte op drie pijlers: de Russisch-orthodoxe Kerk, een bestuursapparaat in handen van de Russische adel en de bureaucratie, en de machtsinstrumenten leger, politie en geheime dienst. De tsaar was hoofd van de Russisch-orthodoxe Kerk. De kerk had grote invloed op de cultuur van het grotendeels analfabete Russische volk.

Op weg naar revolutie

De meeste boerenbedrijfjes waren klein, primitief en brachten weinig op in vergelijking met dezelfde bedrijven in West-Europa. De onrust onder de boeren nam hierdoor toe. De oorzaak lag in hun afhankelijkheid van de grootgrondbezitters en hun grote armoede.

Door de rijkdom aan bodemschatten en met de kennis en het geld uit West-Europa werd in Rusland vanaf 1890 langzaam aan de industrialisatie begonnen. De regering stimuleerde dit proces.

Vele boeren verhuisden voor werk naar de industriecentra. Ook daar waren zij rechteloos; zij leefden onder mensonterende omstandigheden. De achterblijvende boeren moesten zorgen voor graanoverschotten voor export. De regering kocht het op tegen lage prijzen. Met de deviezen werd de industrialisatie betaald.

Onder de stedelijke burgerij en een deel van de adel ontstonden democratische en revolutionaire hervormingsbewegingen. Zij kregen over het algemeen weinig steun van de bevolking.

In 1905 verloor Rusland een oorlog. De nederlaag leidde tot stakingen, muerijen en boerenopstanden. De tsaar wist met politieke beloften een revolutie te voorkomen. De regering verviel spoedig weer in oude fouten.

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914 leidde even de aandacht af van de sociale onrust. Naarmate de oorlog vorderde, op een voor Rusland rampzalige wijze, kwamen de maatschappelijke problemen heviger dan ooit te voorschijn. In 1917 leidde dit tot massale protesten. De tsaristische troepen weigerden op de bevolking te schieten, zij vielen tot muerij. De tsaar moest aftreden, het begin van de Russische Revolutie.

De Russische Revolutie, een minderheid aan de macht

Voor de Voorlopige Regering was de voortzetting van de oorlog een doel. Hiermee stond ze tegenover de revolutionaire **bolsjewieken**. Deze kregen met hun leus, vrede, brood en land aan de boeren, grote steun en aanhang bij soldaten, arbeiders en boeren.

In het najaar van 1917 grepen de bolsjewieken in de twee grootste steden, Petersburg en Moskou, de macht. Er volgden jaren van burgeroorlog en chaos. De bolsjewieken onder leiding van **Vladimir I. Lenin** kwamen als de overwinnaar uit deze strijd te voorschijn. Zij noemden zich voortaan **communisten** en het Russische Rijk werd de **Sovjetunie** genoemd.

De gewenste koers

De communisten stonden een 'maatschappij van gelijkheid' voor, zoals **Karl Marx** deze in de 19e eeuw had beschreven. Lenin vond dat alles moest en mocht worden gedaan om de macht te behouden en om deze samenleving te bereiken. Deze doelstelling kon alleen bereikt worden in een éénpartijstaat.

Om een begin te maken met een maatschappij van gelijkheid werden mannen en vrouwen wettelijk aan elkaar gelijkgesteld. Vrouwen kregen meer kans op het volgen van onderwijs en het maken van een carrière.

In de nieuwe samenleving was geen plaats voor godsdienst. Het bestaan van God werd officieel ontkend. Door een hevige vervolging van geestelijken en gelovigen werd de macht van de Russisch-orthodoxe Kerk gebroken.

De gevolgde koers, de Nieuwe Economische Politiek

Door de burgeroorlog was de economie ontregeld. Vele ontwikkelde en/of rijke Russen waren gevlucht naar het buitenland. Boeren kwamen in opstand tegen de verplichte leveranties aan onder andere het **Rode Leger**. De arbeiders in de steden leden honger. Dit bracht de revolutie in gevaar. Lenin moest om het gevaar te keren een stap terug doen. Hij koos voor de invoering van de **Nieuwe Economische Politiek (NEP)**. In de landbouw, de handel en de klein-industrie werd particulier ondernemerschap toegestaan. De grote industrieën en de banken bleven in handen van de **partijstaat**.

Dankzij de NEP bereikte de Sovjetecconomie weer het vooroorlogse productieniveau. De Sovjetunie bleef een land van boeren; 126 miljoen mensen leefden op het land tegen 26 miljoen in de steden. Onder de miljoenen boeren werden duidelijk inkomensverschillen zichtbaar.

Na de dood van Lenin in 1924 werd de opvolgingsstrijd beheerst door de vraag wat te doen met de 'oncommunistische' NEP. Uit deze strijd kwam **Jozef Stalin** als winnaar naar voren. In 1928 werd zijn leiderschap door de Communistische Partij erkend.

Hoofdstuk 2 **Naar een nieuwe orde**

2.1 Welke nieuwe ordening van de samenleving wilde Stalin na 1928?

Stalin vond dat de communistische revolutie in Sovjetunie moest worden versterkt. Tegelijkertijd moest de Sovjetunie zich weren tegen een vijandige buitenwereld. De macht in de nieuwe samenleving moest in handen zijn van één partij onder één leider. Hij zag zichzelf als de leider die deze taak kon volbrengen.

Stalin's nieuwe orde eiste een **gecentraliseerde politiek** en een **commando-economie**.

Deze economie werd door het **Gosplan** gestalte gegeven en in **Vijfjarenplannen** in praktijk gebracht.

2.2 Welke ontwikkelingen zetten Stalin hiertoe aan?

Sociaal economische ontwikkelingen

In 1927 ontstond er door tegenvallende graanoogsten en te lage industriële productie schaarste. Omdat de boeren geen industriële producten konden kopen en de vastgestelde lage graanprijs niet werd losgelaten weigerden de boeren levering. Door de stijgende voedselprijzen nam de bereidheid van de arbeiders in de fabrieken om de productie te verhogen af. De regering keerde terug naar een systeem van gedwongen graanleveranties, met als gevolg een groeiend verzet onder de boeren.

Buitenlandse dreiging

Het buitenland isoleerde de Sovjetunie na 1917. De communistische partij voelde zich omringd door een vijandig buitenland. In hun ogen bestond er een onverzoenlijk conflict tussen de kapitalistische en de communistische wereld. Stalin gebruikte dit idee om zijn eisen kracht bij te zetten. De achterstand die de Sovjetunie had op deze buitenwereld moest binnen tien jaren worden ingehaald.

Ontwikkeling in het communistisch denken

De partijtop vond een oplossing voor de economische crisis van 1927-1928 en voor de buitenlandse dreiging in de invoering van een grootschalig industrialisatieprogramma en de verplichte collectivisatie van de boeren (zie hoofdstuk 3). Door de partij werd het verzet van de boeren gezien als het verzet van 'de klassevijand'. Vele partijleden hadden een groot wantrouwen tegen de dorpen en hun bewoners.

Machtsverschuiving

De graancrisis en de daarop volgende economische hervormingen greep Stalin aan om zijn persoonlijke macht te verstevigen. Partijleiders die een voorzichtiger beleid ten opzichte van de boeren bepleitten, werden uiteindelijk ook terzijde geschoven. De massale viering van zijn vijftigste verjaardag in 1929 bevestigde Stalins centrale positie.

2.3 Hoe werd de Sovjetunie een industriële samenleving?

Het eerste vijfjarenplan moest de industriële productie enorm doen toenemen. De nadruk kwam te liggen bij de zware industrie, de wapenning en de energiewinning. De landbouw moest door collectivisatie komen tot overproductie. Een overschot kende meerdere doelen: het handhaven van lage voedselprijzen en lage lonen, en een grote agrarische export om de import van machines en andere industriële productiegoederen te kunnen betalen. Door mechanisatie van de landbouw zouden vele arbeidskrachten op het land vrij komen voor de nieuwe industrie.

Het eerste vijfjarenplan werd gevolgd door andere vijfjarenplannen. Er ontstonden verschillende nieuwe industriesteden. Door een massale inzet van mensen en geld en door terreur werden indrukwekkende resultaten bereikt. Het Gosplan in Moskou werd machtig. Voor alles golden de streefcijfers.

In tien jaar tijd werden de grondslagen gelegd voor een moderne industrie. De kwantitatieve cijfers van de industriële vooruitgang waren indrukwekkend. De industrialisatie versterkte ook de militaire macht van de Sovjetunie.

Aan de belangen van de arbeidersbevolking en van de boerenbevolking werd volledig voorbijgegaan. Het tekort aan consumptiegoederen bleef enorm en de huisvestingsmogelijkheden waren miniem. Deze schaduwzijde van de vijfjarenplannen zou nog lang het leven van de inwoners van de Sovjetunie beheersen.

Hoofdstuk 3

De invoering van het communistisch systeem op het land

3.1 Hoe werd in de dorpen in korte tijd een communistische economie gevestigd?

Collectivisatie

Grond, gebouwen, vee, werktuigen en andere productiemiddelen werden tot gemeenschappelijk bezit verklaard. De boeren werden gedwongen mee te doen. Om hun weerstand te breken werden in de loop van de Vijfjarenplannen steeds andere groepen boeren als klassevijand aangeduid. Het waren

eerst zogenaamde rijke boeren, de **koelakken**, die het moesten ontgelden. Na hen volgden andere groepen kleine zelfstandige boeren. De nieuwe 'sovjetoer' moest, goedschiks of kwaadschiks, doordrongen worden van zijn/haar plicht de nieuwe Sovjetunie op te bouwen.

Terreur en hongersnood

Fanatieke partijleden en radicale boeren/boerinnen uit de eigen omgeving moesten deze 'sovjetoer' vormen. Iedere vorm van verzet werd op harde wijze bestreden.

In de beginjaren '30 werden enkele miljoenen boeren gedeporteerd. Voor zover ze niet werden meegevoerd bleven vrouwen en kinderen berooid achter. Een groot deel van de boeren werd ingeschakeld bij de aanleg van wegen en kanalen, de bouw van fabrieken en de houtkap. In de staatsgevangenkampen, bekend onder de naam **Goelag**, was het sterftecijfer hoog.

Miljoenen boeren trokken naar en/of moesten gaan werken in de nieuwe industrieën. De achterblijvende boeren moesten de streefcijfers van het Gosplan halen. De cijfers waren irreëel. De enige zorg van de partijstaat was de vervulling van het plan. De boeren raakten uitgeput. Stalin weigerde elke concessie. In de Oekraïne werd bewust op een hongersnood aangestuurd om het verzet van boeren te breken. Miljoenen boeren kwamen door honger of ziekte om.

3.2 Wat betekende de collectivisatie voor het dagelijks leven van de boeren?

In de greep van de partijstaat

Door het collectieve landbouwsysteem was het particuliere boerenbedrijf volledig verdwenen.

De boerenbevolking was loonarbeider geworden. Ze werd voor het grootste deel in natura uitbetaald. Geld was op het platteland beperkt in omloop.

Het bestuur van een collectieve boerderij, een **kolchoz**, was in handen van een kolchozvoorzitter. Hij werd gecontroleerd door partijorganisaties. De kolchoz moest 'het plan' halen. Door de gebrekkige scholing van vele boeren en hun geringe arbeidsproductiviteit werd dit dikwijls zeer moeilijk. Beloofde machines waren er niet of vertoonden gebreken. De vastgestelde productie moest worden geleverd, ook al hield de kolchoz te weinig over voor eigen voeding of zaaigoed.

De neergang van de traditionele agrarische gemeenschap

Binnen een decennium veranderde de eeuwenoude dorpsgemeenschap drastisch.

De traditionele gezagsdragers waren richting Goelag verdwenen of geliquideerd. Zelfstandige boeren en dorpsambachtslieden bestonden niet meer. Families waren door staatsterreur en dwangmaatregelen ontregeld. Het naleven van eeuwenoude christelijke gebruiken werd als een daad van klassevijandschap gezien. Vele jonge mannen en vrouwen, de meest productieve arbeidskrachten, waren vertrokken naar de industrieën.

In het 'nieuwe dorp'

De nieuwe landbouwpolitiek werd door de 'boerenarbeiders' met grote passiviteit bekeken. De richtlijnen van de partij deden dikwijls afbreuk aan de kennis van de boerenbevolking. Boeren en boerinnen zagen met lede ogen de desastreuze gevolgen van de landbouwpolitiek; zij voelden zich miskend en onderdrukt. De afstand tussen de boerenbevolking en de nieuwe gezagsdragers was groot.

Aan het einde van de jaren dertig vormden vrouwen circa 60% van de arbeidskrachten in een kolchoz; ze verrichtten zware arbeid, onder andere het verbouwen van gewassen en de zorg voor het vee. Relatief veel meer mannen bekleedden bestuurlijke en technische functies binnen de kolchoz.

In het dorp bleef de levensstandaard zeer laag. Het weinige 'echte geld' dat men kreeg werd nog afgeroomd door verplichte deelname aan staatsspaarplannen. De kolchozen werden vaak 'vergeten' bij de distributie van de schaarse goederen en consumptiemiddelen. Hierdoor kwam er een migratie van het dorp naar de stad op gang. De staat poogde dit tegen te gaan door boeren een verplicht binnenlandse paspoort te weigeren.

3.3 Waarom kreeg Stalin geen volledige greep op de boeren?

Aan de vooravond van Sovjetunie's deelname aan WO II, leverden volgens de statistieken de collectieve boerderijen het overgrote deel van de agrarische productie.

De communistische staat was er echter niet in geslaagd een einde te maken aan de steeds terugkerende voedseltekorten. Vanuit deze realiteit had Stalin in 1935 'boerenarbeiders' toegestaan kleine stukjes grond te bebouwen voor eigen gebruik en voor (ruil) handel op de markt van de kolchoz. De voedselvoorziening in de Sovjetunie werd steeds meer afhankelijk van deze 'privé-stukjes grond'.

In tegenstelling tot arbeiders in de steden voelden vele boeren zich niet of nauwelijks verbonden met de vooruitgang van de Sovjetunie. In de kolchozen ervoeren ze alleen de nadelen van het communistisch systeem.

Hoofdstuk 4 Een machtige partij met een zeer machtige leider

4.1 Welke functies en posities hadden partijleden?

De kern van de samenleving

In de Stalin-constitutie van 1936 werd de Partij omschreven als 'leidende kracht' van alle maatschappelijke en staatkundige organisaties. In alle geleidingen van de samenleving speelde het partij kader een leidende rol. In elke kolchoz, fabriek, overheidsdienst of andere instelling bestond een partijafdeling, onder leiding van een regionale of lokale partijsecretaris. Hij kon als een 'kleine Stalin' macht uitoefenen.

Een selecte groep

Slechts een paar procent van de bevolking was partijlid. Men werd lid op basis van selectie. Men kon binnen de partij snel carrière maken. Het was ook risicovol, de snelheid van wegzuiveren was recht evenredig aan het maken van carrière.

Het aantal vrouwen binnen de partij was relatief klein, circa 15 % van alle partijleden. Vrouwelijke partijleden bekleedden functies, veelal op de lagere niveau's. Partijleden profiteerden van materiële voorrechten. Voor gewone partijleden kon dat in de praktijk betekenen een betere voedselvoorziening, toegang tot speciale winkels of een betere huisvesting. Voor de echte partijelite ging het om aanzienlijke maatschappelijke bevoorrechtiging voor de hele familie.

Controle

De uitvoering van het beleid dat hoge eisen stelde aan de spankracht van de samenleving, vroeg om strakke controle. Partijleden moesten de bevolking aanzetten tot harder werken en het halen van de cijfers van het plan. Zij drukten iedere al of niet vermeende vorm van verzet tegen het plan de kop in. Zij moesten wel druk op de ketel zetten omdat zij zelf ook weer werden gecontroleerd door hogere partijorganen.

Propagandistische taak

Partijleden dienden een voorbeeld te zijn voor de bevolking. Zij waren het boegbeeld van de nieuwe Sovjetmens. Met posters, pamfletten, liederen en ander materiaal werden de successen van het Plan bejubeld. Daarnaast gebruikte men dezelfde middelen om de bevolking op te roepen waakzaam te zijn tegen de 'buitenlandse vijand'.

4.2 Hoe zorgde Stalin voor een betrouwbaar partij kader?

De organisatie van de partij

Op papier was het Partijcongres het hoogste partijorgaan. Uit dit partijcongres werd een **Centraal Comité** gekozen, dat op zijn beurt een **Politbureau** koos. In de praktijk was dit Politbureau echter aan niemand verantwoording schuldig, behalve aan zijn leider: Jozef Stalin. Stalin eiste van de andere leden van de partijleiding volledige loyaliteit. Onder Stalin kwamen partijcongres en Centraal Comité niet vaak bijeen.

Het functioneren van de partij

De partij kende een strakke hiërarchische organisatie. Richtlijnen werden van boven naar beneden doorgegeven en uitgevoerd. Partijleden waren verplicht regelmatig verantwoording af te leggen aan hoger geplaatsten. Partijzuiveringen waren een terugkerend verschijnsel.

Stalins terreurapparaat

Een belangrijke rol in de interne controle van de partij kreeg de staatsveiligheidsdienst. Stalin bracht deze geheime dienst onder in de NKVD, het volkscommissariaat voor binnenlandse zaken. De NKVD controleerde ook de gewone politie en de legerleiding. Ze had het beheer over de concentratie- en werkkampen.

De Grote Terreur

De Grote Terreur toonde de kwetsbare positie van partijleden onder Stalins bewind aan. Na 1936 kreeg de NKVD de vrije hand om af te rekenen met werkelijke en vermeende tegenstanders in de partij. De partij werd uitgedund. In de jaren dertig verdwenen miljoenen partijleden en mensen uit hun familie- of bekendenkring in de kampen, zonder duidelijke beschuldiging of veroordeling. Precieze cijfers ontbreken. Tienduizenden partijfunctionarissen werden zonder vorm van proces terechtgesteld. Door de NKVD werd een aantal hoge partijleden en topofficiërs van het Rode Leger tot zelfbeschuldigingen gebracht en al of niet in propagandistisch uitgebuide showprocessen veroordeeld tot dwangarbeid of de doodstraf.

Geleidelijk drong bij Stalin het besef door dat deze Grote Terreur had geleid tot excessen die de belangen van de partij en de kracht van het leger bedreigden. Op bevel van Stalin nam de terreur binnen de partij af.

4.3 Was Stalin een zeer machtige leider?

Stalin had als eerste partijsecretaris een grote macht over het partij- en staatsapparaat. Om zijn grote macht te benadrukken gebruikte Stalin het middel van beeldvorming. Hij begon een **Stalin-verering**. In de kunst en propaganda kwam Stalin naar voren als de welwillende, alwetende en vaderlijke leider. In de partij werd een absolute loyaliteit aan de partijleider verwacht.

Stalin meed directe contacten met de bevolking en de gewone partijleden. Dit versterkte binnen en buiten de partij de opvatting dat niet de leider, maar de bureaucratie voor de gemaakte fouten verantwoordelijk was.

Angst en terreur waren Stalins vertrouwde politieke wapenen. Zijn politieke denken werd gevoed door een diepe achterdocht. Hij onderscheidde slechts ondergeschikten en tegenstanders. Wie niet onvoorwaardelijk voor hem was, was tegen hem.

Hoofdstuk 5

De mens als staatsbezit

5.1 Waarom wilde Stalin de nieuwe Sovjetmens creëren?

De nieuwe politieke orde vroeg om een 'totale revolutie'. Parallel aan de economische en politieke veranderingen diende om een **totalitaire samenleving** te bereiken ook een culturele ommekeer plaats te vinden. De kerngedachte is de maakbaarheid van het individu en van de samenleving. De **nieuwe Sovjetmens** was iemand die zich met volle overgave wijdde aan de opbouw van het communisme in de Sovjetunie. Eigenschappen van deze nieuwe Sovjetmens waren overtuiging en enthousiasme, maar ook onverzoenlijkheid en meedogenloosheid als het moest.

Om deze nieuwe Sovjetmens te vormen kwam elk van de volgende aspecten geheel in dienst van de idealen van Stalin en de Partij te staan: opvoeding, onderwijs, de jeugdbeweging en de vrijetijdsbesteding van ouderen. De greep van de partijstaat op elk van deze terreinen diende totaal te zijn.

5.2.1 Hoe droegen opvoeding en onderwijs bij aan de vorming van de nieuwe Sovjetmens?

Volgens de officiële partijlijn werd kinderen onderwezen dat het collectief belangrijker is dan het individu en het gezin ondergeschikt is aan de politieke eenheid. Het kind leerde loyaal te zijn aan Stalin, de Partij en het Vaderland en als laatste aan zijn ouders. De onttrekking aan de invloed van de ouders werd bevorderd door de massale inschakeling van vrouwen in het arbeidsproces.

Al in de kinderopvang lag het accent op disciplineren en het bijbrengen van elementaire vaardigheden. Het doel van de staatsopvoeding was: het aanleren van een basishygiëne, het aanleren van de grondprincipes van sociaal gedrag en het verwerven van de basisvaardigheden voor de Sovjetmens.

Deze basisopvoeding kreeg een vervolg in het (voortgezet) onderwijs, de jeugdbeweging en het Rode Leger.

Door alfabetiseringsprogramma's konden volwassenen hun achterstand inhalen. Onderwijs en wetenschap werden gezien als middel om vele doelen te bereiken. Onderwijs was

noodzakelijk om analfabetisme, godsdienst en bijgeloof uit te bannen. Onderwijs en wetenschap moesten ook nieuwe specialisten voor industrie en landbouw opleveren. Wetenschap stond in dienst van de politieke orde.

5.2.2 Hoe droeg de jeugdbeweging bij aan de vorming van de nieuwe Sovjetmens?

Voor de gewenste vrijetijdsbesteding van de jongens en meisjes stond de **Komsomol** model. De Komsomol was een van de pijlers van het Stalinistisch systeem.

Het lidmaatschap van de Komsomol was een erezaak, men behoorde tot de uitverkorenen (15% van alle jonge arbeiders en boeren), tot de toekomstige leden van de Communistische partij. Binnen de Komsomol heerste eveneens een strenge hiërarchie. De leden moesten bewijzen de energiekste, verstandigste en moedigste groep jongeren te zijn. Zij voerden fel actie tegen godsdienst en christelijke gebruiken. Met name meisjes werkten vrijwillig als 'cultuur-soldaat' mee aan alfabetiseringsprogramma's. Komsomol-leden streden voor de verspreiding van de radio. Ze protesteerden tot ongenoegen van het hoge partijkader ook tegen belabberde woon- en werkomstandigheden.

5.2.3 Hoe droeg de vrijetijdsbesteding van ouderen bij aan de vorming van de nieuwe Sovjetmens?

In plaats van religieuze vieringen kwamen massavieringen. Kerken werden afgebroken of omgebouwd tot openbare plaatsen voor sport, dienstverlening of vermaak. Christelijke feestdagen maakten plaats voor communistische vieringen (onder andere de oktoberrevolutie en 1 mei). Sport diende een belangrijke plaats in het leven van de Sovjetmens in te nemen. Collectieve prestaties benadrukten de kracht van het socialisme.

Met alle moderne middelen werd de Sovjetmens aangevuurd om mee te werken aan de opbouw van de ware socialistische samenleving. Film, posters en brochures werden verspreid tot in de verste uithoeken van de Sovjetunie.

Arbeiders kregen de beschikking over eigen recreatiegebouwen, zoals arbeidersclubs en avondscholen. De vrije tijd van de arbeider stond in dienst van het permanente leren.

Ook de kunst moest in dienst staan van het socialisme. Schilderkunst, literatuur, film en muziek werden gecontroleerd door de staat. De kunst moest begrijpelijk zijn voor de massa van het volk. De zelfherkenning moest sterk zijn, dus gelukkige hard werkende mensen die werken aan de opbouw van de Sovjetunie.

5.3 Waarom kreeg de partijstaat geen volledige greep op de Sovjetburger?

Stalin moest afzien van zijn gezinspolitiek toen bleek dat de bevolkingsgroei daalde; een gevaarlijke ontwikkeling bij een (mogelijk) naderende oorlog. Het gezin werd door Stalin erkend als een eigen, zelfverantwoordelijke eenheid. Moeders van grote gezinnen gaf hij een beloning of de eretitel 'Moeder-heldin'.

De culturele vernieuwingen werden vooral zichtbaar in de steden. In de kolchozen was er veel minder ruimte voor en waren de mensen veel minder geschoold. De boerenbevolking bleef eeuwenoude gebruiken en gewoonten volgen. Ook werd in stilte de godsdienst beleden.

De woningnood, de arbeidsdruk, de schaarste aan consumptiegoederen, de bureaucratie, de bevoorrechtting van partijleden en andere problemen in het dagelijks leven drukten het enthousiasme van de Sovjetbevolking over de culturele vernieuwingen. Bij de dood van Stalin in 1953 was er nog maar weinig van het enthousiasme over.

Hoofdstuk 6

Het communistisch systeem tijdens 'de Grote Vaderlandse Oorlog' (1941-1945)

6.1 Welke ontwikkelingen bedreigden het communistisch systeem?

De Duitse inval

Operatie Barbarossa bracht de Sovjetunie in de periode 1941-1942 op de rand van de nederlaag. Het Duitse leger drong diep in het Europese deel van de Sovjetunie door, tot de lijn Leningrad – Moskou – Stalingrad. In de eerste zeven maanden verloor de Sovjetunie al miljoenen militairen. Grote steden en industrieën vielen, zwaar beschadigd, in Duitse handen. In de Baltische gebieden, delen van Wit-Rusland en in de Oekraïne verwelkomde een deel van de lokale bevolking de binnenvallende Duitsers.

Ondermijnd gezag

Verkeerde inschattingen of beslissingen van Stalin werden zichtbaar. Stalin had te veel vertrouwd op het in 1939 met Hitler gesloten niet-aanvalsverdrag. Het Sovjetleger was voorbereid op een offensieve en niet op een defensieve oorlog; de legertop was door zuiveringen erg verzwakt. Na de Duitse inval stond Stalin eerst geen tactische terugtocht toe. Door de gecentraliseerde commandostructuur en de grote macht van politieke commissarissen in het Rode Leger durfden commandanten geen eigen beslissingen te nemen. De vlucht van partij en regeringsfunctionarissen en van NKVD leden oostwaarts ondermijnden het gezag van Stalin en het vertrouwen in het zijn systeem nog verder.

6.2 Hoe wist Stalin zijn gezag te herwinnen?

Pragmatische koers

Stalin koos een pragmatische koers. Hij gaf opdracht de industrie in bedreigde gebieden naar het oosten te verplaatsen en volledig voor de oorlog in te zetten. Hij handhaafde de commando-economie maar liet op regionaal niveau bedrijven zelf beslissingen nemen over het zo doelmatig mogelijk gebruiken van grondstoffen en van arbeidskrachten. Een gigantische oorlogsproductie maakte in 1943 een succesvolle aanvalsoorlog onder leiding van Stalin mogelijk. Stalin stond een militaire commandostructuur toe buiten de partijkanalen om. Hij werd zelf volkscommissaris voor het leger en gaf zijn generaals meer ruimte voor het nemen van eigen beslissingen.

Verloop van de oorlog

Door strategische fouten, natuurlijke omstandigheden, de lange bevoorradings- en communicatielijnen, de partizanenoorlog en het overwicht van de Sovjetunie inzake grondstof-

fen en mankracht verliep vanaf 1942 de oorlog voor de Duitsers steeds slechter. Een belangrijk keerpunt was de strijd rond Stalingrad. Naarmate de problemen voor de Duitsers groter werden nam het gezag van Stalin weer toe.

Nationalisme

Stalin stimuleerde een sterk Russisch nationalisme na de Duitse inval, door bewuste propaganda en een versoepeling van de politiek inzake de Russisch orthodoxe Kerk. Dit wierp zijn vruchten af. Gaandeweg de oorlog werd Stalin de onbetwiste nationale leider, de vaderfiguur die streed voor 'Moedertje Rusland'.

Terreur

Ondanks de genoemde versoepeling hield tijdens de oorlog Stalin's terreur tegen de bevolking stand en bleef de Goelag vol. Op falende militairen werd standrecht toegepast. Hele bevolkingsgroepen werden naar Siberië gedeporteerd.

6.3 Waarom veranderde het communistisch systeem door de oorlog niet van aard?

Na de overwinning op Duitsland in 1945 was Stalin was bij een groot deel van de Sovjetbevolking populair. Men was trots op de positie van grote militair-industriële mogendheid die de Sovjetunie had verworven. Onder de bevolking leefde hoop op een verdere liberalisatie binnen het communistisch systeem. De communistische commando-economie met op onderdelen een eigen verantwoordelijkheid kon nu worden ingezet bij de gigantische wederopbouw.

Stalin, gesteund door de partijelite, kon en wilde niet op deze wens ingaan. Hij voelde zich bedreigd door nieuwe ontwikkelingen tijdens en direct na de oorlog: de contacten tussen Russische militairen en westerse bondgenoten, de successen van het leger en de populariteit van generaals, en de toenomen invloed van plaatselijke partijleiders. Een verdere liberalisatie zou zijn communistisch systeem verder ondermijnen.

Hoofdstuk 7

De donkere jaren 1946 – 1953

7.1 Welke ontwikkelingen zijn kenmerkend voor de laatste zeven jaar van Stalin's bewind?

Nieuwe zuiveringen

Vanaf 1945 zette de politiek terreur door. Lavrenti Beria, chef van de staatsveiligheidsdienst, speelde hierin een belangrijke rol. Golven van zuiveringen volgden elkaar op.

Slachtoffer van zuiveringen werden onder andere militairen die krijgsgevangen waren geweest of contact met bondgenoten hadden gehad; plaatselijke partijleiders in Leningrad die de verdediging van Leningrad goed hadden geleid, niet-Russische volken die vaak ten onrechte van samenwerking met de Duitsers werden verdacht; en intellectuelen wier kennis tijdens de oorlog onmisbaar was geweest.

Vlak voor de dood van Stalin in 1953 dreigde een nieuwe golf van terreur, vooral tegen joden, naar aanleiding van het zgn. 'dokterscomplot'. Vervolg van kerk en gelovigen werd weer opgepakt.

Geconcentreerde macht

Stalin regeerde nog steeds met een kleine groep vertrouwelingen. Hij riep zelden het Centrale Comité en het Politbureau en nooit het Partijcongres bijeen. Het leger werd volledig onder controle geplaatst. Stalin wilde zijn greep op de samenleving vergroten door decreten die een verwoestend effect hadden op cultuur en wetenschappen.

De voortzetting van een planeconomie

Stalin koos voor een herstel van het communistisch systeem van de jaren dertig. In de vijfjarenplannen lag opnieuw het accent op de (weder)opbouw van een zware industrie en op collectieve bedrijfsvoering in de landbouw. Stalin weigerde economische hulp vanuit het westen (het Marshallplan) en koos voor een internationaal isolement. Veel geld werd gestoken in de bewapening als gevolg van de Koude Oorlog en in de bezetting van Oost-Europa. Het buitenlandse gevaar vormde (opnieuw) een rechtvaardigingsgrond voor de geëiste maximale inzet en de minimale beloning van Sovjetbevolking. De levensstandaard van de Sovjetbevolking bleef op een zeer laag niveau staan.

Een grootmacht met angst

In tegenstelling tot de jaren dertig speelde de Sovjet-Unie op internationaal gebied een grote rol – zichtbaar in: de vestiging van de Sovjetinvloed in Oost-Europese landen, de ontwikkeling van de Russische atoombom en de crisis rond Berlijn (1948-1949). De Koude Oorlogsangst was diep geworteld in het denken en handelen van Sovjetbevolking en van de leider Stalin zelf.

7.2 Hoe groot was de macht van Stalin in deze jaren?

Stalin's positie was tot zijn dood in 1953 onaantastbaar. Ongestraft leek hij maatregelen te kunnen nemen om zijn positie te handhaven. Lange tijd zijn Stalins willekeurig en despotisch gedrag in deze jaren gezien als een bewijs van 'gerijpt dictatorschap'. Uit recent onderzoek blijkt dat Stalin in deze jaren zich in toenemende mate onzeker voelde over het trage verloop van de wederopbouw en de internationale spanningen. Hij takelde als gevolg van zijn leeftijd en van zijn grote inzet tijdens de oorlog geestelijk en lichamelijk af. Bij tijden voelde hij zich opgesloten in zijn eigen systemen of die van de geheime dienst.

Literatuur: zie Havo / Vwo

'Leve onze triomferende kolchoze-boeren.'